

דף קא עמוד א – על המנהג לקדש בבית הכנסת בערבי שבת וימים טובים

הסוגיה פותחת במחלוקת שבין רב ושמואל: "אותם בני אדם שקידשו בבית הכנסת. אמר רב: ידי יין - לא יצאו, ידי קידוש - יצאו. ושמואל אמר: אף ידי קידוש לא יצאו" המחלוקת דנה באנשים שקידשו בבית הכנסת ואחר כך הולכים לביתם לסעודת שבת. לפי דעתו של רב על ידי הקידוש בבית הכנסת אותם אנשים יוצאים ידי חובת קידוש ואין הם צריכים, מעיקר הדין, לחזור ולקדש שוב בביתם. אך לענין פטור ברכות על היין או המשקים שישתו בתוך הסעודה, אין ברכת בורא פרי הגפן של הקידוש בבית הכנסת פוטרת אותם ואם ירצו לשתות יין בביתם, תוך כדי הסעודה, יהיה עליהם לחזור ולברך את ברכת בורא פרי הגפן מטעם ברכת הנהנין. הסיבה לכך היא כפי שמבאר הרשב"ם (בד"ה ידי יין לא יצאו): "שאם יש להם יין בביתם לשתות חייבין לברך בורא פרי הגפן, שאין פטורין בברכת הכוס של שתיית יין ששתו בבית הכנסת מאחר שעקרו ממקומן דהוי ליה היסח הדעת וצריך לברך. אבל המקדש בביתו על שולחנו בשבת אין צריך לברך על היין שבתוך הסעודה שהרי פטורו יין שלפני הסעודה כדתנן ב"כיצד מברכין" (ברכות ד' מב א) בירך על היין שלפני המזון פטר את היין שלאחר המזון ומוקי לה בגמרא [שם ב] בשבתות ובימים טובים הואיל ואדם קובע סעודתו על היין" על פי הרשב"ם ישנו היסח הדעת בין ברכת הנהנין על היין שהיתה בקידוש שבבית הכנסת ובין הסעודה שמבקש לשתות בה יין בביתו ולכן צריך לשוב ולברך על היין שרוצה לשתות בתוך סעודתו (הרשב"ם מציין שאם הקידוש היה נעשה בבית בפתיחת הסעודה הרי שברכת בורא פרי הגפן שבקידוש היתה פוטרת את היין ששותים בתוך הסעודה כפי שנפסק במשנה שבמסכת ברכות).

שמואל חולק על דעתו של רב וסובר "אף ידי קידוש לא יצאו" כלומר שהקידוש בבית הכנסת אינו מוציא את המקדש ידי חובה ועליו לשוב ולקדש בביתו (וכל שכן שצריך לשוב ולברך בשנית על היין שחפץ לשתות תוך כדי סעודתו).

לאחר הצגת שתי הדעות שבמחלוקת מבררים בסוגיה: "אלא לרב, למה ליה לקדושי בביתיה? - כדי להוציא בניו ובני ביתו" לפי דעתו של רב שאדם יוצא בקידוש שבבית הכנסת נשאלת השאלה מדוע נהגו לקדש שוב בבית? והתשובה היא שאכן לפי רב אין צורך לשוב ולקדש בביתו אך נוהגים בכל זאת לקדש בשנית כדי להוציא ידי חובה את בניו הקטנים ובני ביתו שלא היו בבית הכנסת. לאחר בירור שיטת רב ממשיכה הסוגיה לברר את דעתו של שמואל: "ושמואל, למה לי לקדושי בבי כנישתא? - לאפוקי אורחים ידי חובתן, דאכלו ושתו וגו' בבי כנישתא. ואזדא שמואל לטעמיה, דאמר שמואל: אין קידוש אלא במקום סעודה" לפי שמואל, שכלל לא יוצאים ידי חובת קידוש בבית הכנסת, נשאלת השאלה מדוע בכל זאת נהגו לקדש בבית הכנסת? התשובה היא שהדבר נעשה כדי להוציא ידי חובה את האורחים שהיו אוכלים ושותים וישנים בבית הכנסת. בסוגיה מנמקים את דעתו של שמואל ש"אין קידוש אלא במקום סעודה" כלומר שחייבים לקדש היכן שאוכלים ולכן מי שלא אוכל בבית הכנסת אינו יכול לצאת ידי חובה בקידוש שנעשה שם וכדברי רש"י (ד"ה קידוש במקום סעודה): "ואם קידוש ולא סעד לא יצא ידי קידוש".

מכך שרב חולק על שמואל ניתן להסיק שלפי רב הקידוש אינו חייב להיות במקום הסעודה. אם כך יוצא שהמחלוקת בין רב ושמואל היא בשאלה האם הקידוש צריך להיות מחובר לסעודה או שאין קשר בין הקידוש ובין הסעודה (כבר נגענו בשאלה דומה בהסבר מחלוקת רבי יהודה ורבי יוסי שבדף צט).

על פי הרשב"ם (בד"ה אף ידי קידוש לא יצאו) המקור לעיקרון שמציג שמואל ש"אין קידוש אלא במקום סעודה" הוא: "...דכתיב (ישעיה נח) וקראת לשבת עונג במקום שאתה קורא לשבת כלומר קרייה דקידוש שם תהא עונג ומדרש הוא. אי נמי סברא היא מדאיקבע קידוש על היין כדתניא לקמן (דף קו א) זוכרהו על היין מסתמא על היין שבשעת סעודה הוקבע דחשיב" הרשב"ם מביא שני טעמים למקור שיטתו של שמואל: 1. מדרש על פסוק מספר ישעיהו "וקראת לשבת עונג", שפירושו: במקום שבו אדם קורא "שם" ליום השבת ומציין אותו (כלומר מקדש את השבת) שם צריך להיות מקום של עונג – שנעשה כמובן על ידי סעודת שבת. 2. סברא: חז"ל תיקנו לזכור את השבת דווקא על ידי שתיית יין חשובה. שתיית כזו נעשית רק כשהיא צמודה לסעודה חגיגית וחלק ממנה ולכן חייב הקידוש להיות במקום הסעודה אחרת לא תהייה זו שתיית יין חשובה. על כל פנים אנו מבינים שחייב הקידוש במקום הסעודה לפי שמואל הוא מדרבנן.

כתבו בעלי התוספות (פסחים דף קו ע"א ד"ה "זוכרהו על היין"): "ונראה דקידוש על היין אסמכתא היא והא דאמר במי שמתו (ברכות ד' כ:) נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה היינו דוקא קידוש

היום אבל על היין לא הוא אלא מדרבנן ומכאן שמצוות הקידוש על היין היא מדרבנן וכן פסק הרמב"ם להלכה (הלכות שבת פרק כט הלכה א): **"מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר (שמות כ) זכור את יום השבת לקדשו, כלומר זכרוהו זכירת שבח וקידוש, וצריך לזכרה בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה"** ובהמשך הפרק (בהלכה ו) כתב: **"מדברי סופרים לקדש על היין ולהבדיל על היין"** ומכאן שעיקר מצוות קידוש מהתורה הוא בדברים בלבד וחכמים הם שקבעו שהקידוש יעשה על היין. ומוסיף המגן אברהם (סימן רע"א ס"ק א): **"...דמדאורייתא בקידוש שאמר בתפלה סגי דקרא כתיב זכור את יום השבת והרי זכר אותו וקידוש במקום סעודה רבנן תקנוהו"** על פי המגן אברהם עיקר את עיקר מצוות הקידוש מהתורה אנו מקיימים בתפילה כאשר אנו מברכים בתפילת עמידה של שבת את הברכה המרכזית שמסתיימת במילים "מקדש השבת" ואילו הקידוש על היין הוא מדרבנן.

לאור כל זאת נשאלת השאלה הן על רב והן על שמואל מדוע בכלל אנו חוזרים ומקדשים על היין הרי כבר יצאנו ידי חובת הקידוש בתפילה? הרא"ש (מסכת פסחים פרק י' סימן ה) מביא את דהרי רבנו יונה: **"וה"ר יונה פירש ... דהא דאמרינן דאין קידוש אלא במקום סעודה היינו מדרבנן ואסמכוה רבנן אקראי וקראת לשבת עונג. ועיקר הקידוש מן התורה הוא כדכתיב זכרוהו על היין בכניסה. הלכך כיון שיש בני אדם שאינם יודעים לקדש נהגו לקדש בבית הכנסת כדי שיצאו ידי קידוש מן התורה"** על פי דברי רבנו יונה עיקר התקנה לקדש את השבת היא בתפילת ערבית (קידוש דברים) אך מכיוון שהיו אנשים שלא ידעו להתפלל ולקדש לכן תקנו חז"ל לקדש בבית הכנסת כדי הוציא ידי חובה מי שאינו בקי (כמו חזרת הש"ץ). הרא"ש דוחה את דברי רבנו יונה מכמה נימוקים שאחד מהם הוא: **"ועוד קשה מאי קאמר לשמואל למה לי לקדושי בבי כנישתא נימא להוציא מי שאינו יודע לקדש בביתו"** כלומר שאם עיקר הטעם של קידוש בבית הכנסת אכן היה כדי להוציא ידי חובה את מי שאינו יודע לקדש, מדוע הסוגיה משיבה לשאלה על שיטת שמואל "למה לי לקדושי בבי כנישתא" את התשובה כדי להוציא ידי חובה את האורחים שאוכלים וישנים בבית הכנסת?, הרי לפי נימוקו של רבנו יונה התשובה היתה צריכה להיות שהקידוש בבית הכנסת נועד כדי להוציא ידי חובה את מי שאינו יודע לקדש ולא דווקא את האורחים?

כתשובה ניתן לומר שאכן בתחילה נקבע הקידוש בבית הכנסת כדי להוציא את מי שאינו יודע לקדש אולם מכיוון שהיו אנשים שלא הגיעו כלל לבית הכנסת (כגון בניו ובני ביתו וכן אולי גם חולים וזקנים) לכן לפי שמואל נקבע הכלל ש"אין קידוש אלא במקום סעודה" מכיוון שאת סעודת השבת כולם היו סועדים וזו היתה הזדמנות מצויינת לקביעת נקודת זמן שכולם נמצאים סביב לשולחן כדי להוציאם ידי חובת הקידוש. ומאחר שכך, תקנה זו שינתה גם את המנהג בבית הכנסת ומעתה גם בבית הכנסת הקידוש נהיה רק במקום הסעודה כלומר להוציא רק את האורחים שאוכלים וישנים בבית הכנסת.

כיוון שונה לתשובה ניתן לבסס על פי מאמרו של דניאל גולדשמידט קידוש והבדלה (מחניים גליון פה-פו משנת 1964). על פי מאמר זה בתקופת התנאים עדיין תפילת ערבית לא היתה חובה והמנהג היה ש"האצילים נהגו לאכול את סעודתם ברגיל בתשע שעות, אחרים בשעה מאוחרת יותר, אבל בלילי שבתות איחרו כולם וסעדו לפנות ערב. בהמשך הסעודה נהגו להביא יין, והיתה פלוגתא בין התנאים, אם המסובין צריכין להפסיק את הסעודה בכניסת השבת ולקדש על היין... (כרבי יהודה) או אם יש לגמור את הסעודה, לברך ברכת המזון ולצרף את הקידוש לברכת המזון (כרבי יוסי)..."

בתקופת האמוראים כבר התמסדה תפילת ערבית בבית הכנסת והתוצאה היתה שסעודת שבת התחילה מאוחר יותר, רק כאשר חזרו מבית הכנסת ומכיוון שהיו מקומות מסויימים שבהם היין לא היה מצוי (בעיקר בבבל), תיקנו לעשות קידוש בבית הכנסת כדי להוציא את הרבים ידי חובתן (כגון מי שאין לו יין או לא ידע לקדש). במקביל תוקנה ברכת "מעין שבע" (מגן אבות) כדי להכריז על קדושת השבת ברבים ודבר זה התקבל אף בבבל בייחוד במקומות שלא היה בהם שם יין ולכן קידשו את השבת בציבור על ידי אמירת ברכה זו. מכאן נובע ששמואל שפסק ש"אין קידוש אלא במקום סעודה" למעשה שמר את הנהגת הקדום לקדש את השבת בכניסתה על ידי יין בסעודה. לפי גישה זו הקידוש בבית הכנסת נעשה כדי להוציא את האורחים שזה מקום הסעודה שלהם ידי חובת קידוש.

חשוב לזכור כי יש ראשונים הסוברים שדווקא הקידוש על היין הוא העיקר וממילא לא יוצאים ידי חובת קידוש בתפילה ולכולי עלמא יש לחזור ולקדש על היין אחרי התפילה וכך מסכם את הדברים הרב יחיאל מיכל אפשטיין בעל ערוך השולחן (סימן רע"א סעיף ב): **"אבל מדברי רש"י בברכות [כ':] שכתב קידוש היום מצות עשה שהזמן גרמא הוא זכור את יום השבת לקדשו זכרוהו על היין... משמע להדיא שהוא מן התורה וכן כתב המפרש ריש נזיר דקידוש על היין מושבע ועומד מהר סיני הוא... וכן כתב**

הר"ן בפסחים שם דקידוש היום על הכוס הוה דרבנן וקידוש הלילה הוי דאורייתא דדרשא גמורה היא... ובשם הראב"ן הביאו דעל היין דווקא הוי מן התורה דדרשא גמורה היא זכרהו על היין וכן כתב באור זרוע הגדול".

טעם נוסף לקידוש בבית הכנסת מובא בספר אור זרוע מרבי יצחק מוינא (חלק א - שאלות ותשובות סימן תשנב סעיף ט) שהגיב בחריפות על דברי חכם שרצה לבטל את אמירת הקידוש בבית הכנסת: "... ותמיה אני על חכם ונבון כמוך שהייתה רשאי להוציא דבר מפיך הלא ידעת כמה גאוני גאונים וקדושי עליון רבותינו במגנצ"א ושבזרמ"א ושפשפיר"א הלא משם יצאת תורה לכל ישראל הלא נהגו מיום שנוסדו כל הקהילות שברינוס ושבכל ארץ אשכנז ומלכות שלנו נהגו אבותינו ואבות אבותינו צדיקי קדושי חכמים מחוכמים ועתה אתה כותב עליהם שוטים והלכה אומרת ואתם מכיון שנהגו אבותינו נוחי נפש אל תשנו ממנהג אבותיכם כי לא דבר רק הוא ואם רק מחסרי הבינה ומריקני המוח הוא ריק. שאבותינו נהגו כדין וכתורה כי תקנת התנאים והאמוראים הוא לקדש בערב שבת ובערב יום טוב לקדש את השבת ולהעיד עליו בקידוש זה שיום קדוש הוא ושיום טוב הוא. לא נתקן עיקרו כלל בעבור האורחים בין לרב בין לשמואל אלא לקידוש היום ברבים נתקן... הא למדת דוקא היכא דליכא יין היה אומר ש"צ ויכלו אבל היכא דאיכא יין היה אומר קידוש על הכוס במקום ויכלו ואחר הקידוש ברכה אחת מעין שבע אבל ויכלו לא היה אומר ש"צ בקול רם אלא בלחש בתפילה בלבד כמו כל יחיד שאומר בתפילה בלחש" לפי בעל האור זרוע הקידוש בבית הכנסת בשבת הוא קידוש של הציבור (בניגוד לקידוש שבתפילה שהוא קידוש של כל יחיד ויחיד). המנהג המקורי היה שאחרי תפילת הלחש של תפילת ערבית של ערב שבת שבה אמר כל יחיד את פסוקי "ויכלו" היה הש"צ מקדש על הכוס ולאחר הקידוש היה אומר "ברכה את מעין שבע" כלומר את ברכת "מגן אבות" ולכן אף על פי שמקדשים בדברים בתפילה שזהו הקידוש הפרטי של כל אחד ואחד יש עניין לקדש בבית הכנסת קידוש של כלל הציבור. ובדומה לכך כתב הכלבו (סימן נ): "וכן הדין בענין קדוש בבית הכנסת והטעם לפי שיש בזה פרסום גדול לשם יתברך וקדוש שמו כשמברכין אותו במקהלות ואין בזה משום ברכה לבטלה כיון שמסדרין שם הברכות בפני בקיאיין ושאיין בקיאיין ודומה למה שנהגו להדליק נרות חנוכה בבית הכנסת לפרסום הנס בפני כל העם ולסדר הברכות בפניהם גם שיצאו ידי חובתן הרואין שאין להם בית לברך שם".

בשולחן ערוך נפסק (אורח חיים הלכות שבת סימן רסט סעיף א): "נוהגין לקדש בבית הכנסת ואין למקדש לטעום מיין הקידוש אלא מטעומו לקטן דאין קידוש אלא במקום סעודה) ועיין לקמן סימן רע"ג (ומעיקרא לא נתקן אלא בשביל אורחים דאכלי ושתי בבי כנישתא להוציאם ידי חובתם ועכשיו אף על גב דלא אכלי אורחים בבי כנישתא לא בטלה התקנה זהו טעם המקומות שנהגו לקדש בבית הכנסת אבל יותר טוב להנהיג שלא לקדש בבית הכנסת וכן מנהג ארץ ישראל" ומכאן שמרן רבי יוסף קארו הסתייג ממנהג זה. אמנם הרמ"א שם כתב: "ונהגו לעמוד בשעה שמקדשין בבית הכנסת" ומשמע ממנו שבארצות אשכנז המנהג היה נפוץ.

בהקשר למחלוקת זו ראוי לציין את דברי הרב ד"ר מרדכי פוגלמן שהיה רבה של קרית מוצקין שנשאל (שו"ת בית מרדכי חלק א סימן כה): "בבית הכנסת הגדול בקרית מוצקין לא היה נהוג שהשליח צבור יקדש על היין בלילי שבתות וימים טובים. ועד בית הכנסת החליט להנהיג את הקידוש בבית הכנסת, כמו שנהוג בבתי כנסת הגדולים שבתפוצות, ועכשיו גם בארץ ישראל, וביקש את חוות דעתי, ואחרי עיון וביורור רב הסכמתי לכך. ואלה הם יסודות תשובתי ומקורותיה." ולאחר תשובה מפורטת ומנומקת הוא מסכם וכותב בסוף תשובתו ומצדד בעד קיום המנהג לקדש בבית הכנסת: "סיכום - מכל הבחינות רצוי להנהיג בימינו מחדש את הקידוש בלילי שבתות וימים טובים בבתי הכנסת שבמדינת ישראל המחודשת. אף אם נאמר כי הקידוש בבית הכנסת הותקן בעיקרו בשביל האורחים, הגם שכיום אין אורחים האוכלים ושותים בבית הכנסת, ראינו למעלה שדעת רוב גדולי הפוסקים והמפרשים (הרמב"ם, הרשב"א, האור זרוע, הרא"ה, הארחות חיים, המאירי, הר"ן, התשב"ץ והשלחן ערוך) היא שאף על פי שבטל הטעם, התקנה לא בטלה. על אחת כמה וכמה שיכולים להנהיג מחדש את הקידוש בבתי הכנסות בארץ ישראל, אם נלך בשיטה שהקידוש בבית הכנסת הותקן בעיקרו בשביל אלה שאין להם יין (רב מתתיהו גאון), או בשביל בני אדם שאינם יודעים לקדש (רבינו יונה וארחות חיים), לקידוש היום ברבים (אור זרוע) ול"פרסום גדול של השם יתברך לקידוש שמו כשמברכין אותו במקהלות" (הכלבו) ו"לזכות בו את התינוקות" (ירושלמי מובא באור זרוע). כל הנימוקים האלה נראים הם בימינו במדינת ישראל. בין המתפללים בבתי הכנסת במדינת ישראל בלילי שבתות וימים טובים ישנם גם אלה שאינם מקדשים בביתם. מבחינת חינוך

הילדים למצוות - מצוה רבתי היא במדינת ישראל לקדש בבית הכנסת בכדי "לזכות את התינוקות", כלומר שלא ישתכח הקידוש על היין מן הילדים שאין מקדשים בבית הוריהם בלילי שבתות וימים טובים".